

AVRUPA'DAN BAŞKA BİR DÜNYA: POLONYALI SEYYAH JAN POTOCKI'NİN ANLATIMINDA İSTANBUL VE MISIR (1784)

Hacer Topaktaş Üstüner*

Öz

Önceki yüzyıllarda toplumların başka toplumları tanınmasına vesile olan seyahatnameler, XVIII. yüzyılda sayıca artan bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan Polonyalı seyyahların seyahatnameleri de göz dolduran detaylarıyla bizlere Doğu'yu anlatan, Batı'nın Osmanlı dünyasına bakışını sergileyen önemli kaynaklar içerisinde yer almaktadır. Polonyalı asilzade Jan Potocki çağdaşlarına göre İstanbul ve Mısır'ı birçok açıdan farklı izlenimlerle aktarır. Potocki genel itibarıyla Osmanlı kültürünü ve toplumunu bazı istisnalar dışında beğenmekte, onu derinlemesine tanımaya çalışmaktadır. Bu seyahatinden başlamak üzere daha sonra da gerçek Doğu hikâyelerinden esinlenerek yeni hikâyeler kaleme alacaktır. Hatta Doğu'ya ait öğeleri içeren *Zaragoza'da Bulunmuş El Yazması ve Hafız'ın Yolculuğu* adlı eserleri kendisinin dünyaca ün kazanmasını sağlayacaktır. Bu makalede Potocki'nin İstanbul ve Mısır anlatımları analiz edilirken, bir seyahatname örneği olarak *Türkiye ve Mısır'a Seyahat (1784)* adlı eseri değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Jan Potocki, seyyah, seyahatname, Polonya (Lehistan), Osmanlı Devleti, İstanbul, Mısır

Giriş

Farklı ülkeleri görmenin çok fazla imkânı olmadığı dönemler için seyyahların yaptığı seyahatler esnasında tuttıkları seyahatname veya günlüklerin toplumlar için önemi büyüktür. Zira seyahatnameler seyyahın bakış açısı etrafında gidilen görülen diyarların ve toplumların ahvalini seyyahın ülkesine taşır. Peki seyahatnameler neler anlatır, neyi kaydeder, nasıl okumak gerekir?

Seyahatnameler yazan kişinin geçmişine, yazılma amacına ve yazarının belirlediği içeriğe bağlı olarak değişebilmektedir.¹ Bazıları seyyahın gezi amacına bağlı olarak seyahate konu olan yerin farklı unsurlarını ön plana taşımaya yöneliktir. Bazıları siyasi veya diplomatik amaçlı geziler sonucunda ortaya çıkmıştır. Bazıları ise farklı toplum ve kültürleri görmeye meraklı kimselerce tutulmuş olduklarından bu bakış açısıyla bilgiler aktarır.² Ancak gezi amaçlı olarak yazılanların pek çoğunun ortak noktası denebilecek bir

* Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Leh Dili ve Edebiyatı ABD, İstanbul, hacer.topaktas@istanbul.edu.tr

Hacer Topaktaş Üstüner, Türkiye Bilimler Akademisi Üstün Başarılı Genç Bilim İnsanı Ödülleri Programı (TÜBA-GEBİP) tarafından desteklenmektedir. (TÜBA-GEBİP-2017/35)

¹ Seyahatnamelerle ilgili olarak bkz. Gülgün Üçel Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İstanbul: İletişim Yay., 2003; Menderes Coşkun, "Seyahatname", *DİA*, C. 37, 2009, s. 13-16. Seyahatnamelerin kaynak olarak kullanımı ile ilgili bkz. İbrahim Şirin, "Seyahatnamelerin Sosyal Bilimlerde Kullanım Değeri: Seyahatname Metodolojisi Geliştirmenin Zorunluğu", *Türk Yurdu*, C. 33, sy. 310, Ankara 2013, s. 38-43.

² Justin Stagl, *A History of Curiosity: The Theory of Travel 1550-1800*, Amsterdam: Harwood Academic Publishers, 1997.

husus yer yer seyyahın kendi ülkesinde ve kültüründe olmayana, kendisine farklı geleni kaydetmeye meyyal oluşudur. Seyahatnameyi okurken, çoğu kere seyahatnameyi kaleme alanın dikkatini neyin çektiğine/neyi aktarmayı amaçladığına bağlı olarak, gerçekte olanla kendi anlatımı arasındaki farkı göz önünde tutmak gerekir. Seyahatnameler tarihsel gerçeklikle her daim bağdaşmayabilir. Eserlerde yer yer tarihsel gerçeklikle kurgu arasında gelgitler yaşanabilir. Zira seyyahlar birçok yerde sahip oldukları algıları üzerinden gittikleri yerleri tasvir ederler. Bu ise okuyucuyu seyyahların seyahatnamelerinde neyi aktardığından çok, neyi aktarmadığına da dikkat etmeye sevk eder. Seyahatnameler her zaman doğruyu yansıtmaz, yer yer abartı içerebilir. Seyyah, sıradan şeylerden çok kendisine ilgi çekici geleni, farklı geleni aktarmayı seçebilir. Bilinçli seyyahlar genellikle gittikleri bölge ile ilgili önceden malumat edinmeyi tercih etmiştir. Seyahatnamelerin pek çoğu daha sonra yayımlamak üzere kaleme alınmıştır. Bunu seyyahın henüz notlarını alırken tasvirlerde gösterdiği detaycılıktan da izlemek mümkündür. Avrupalıların Osmanlı dünyasını tasvir ettiği seyahatnamelerinin pek çoğunda, genel itibariyle önyargıyla yaklaşım ve tarafgir üslubun “tipik bir Doğu” anlatımı şeklinde tezahür ettiği söylenebilir.³ Dini ve kültürü, yaşam biçimi Avrupa'dan farklı olan Osmanlı dünyası Avrupa'dan farklılığı, başka olanı, ötekini de ifade eder. Bu ise gezilen coğrafyanın yer yer sahip olduğu değerlerini beğenmemeye, olumsuz eleştiriyi ve kurgusal yaklaşımlara da yol açmıştır.

Kadim Türkiye-Polonya ilişkileri ekseninde mevzuya bakıldığında da pek çok Polonyalı seyyahın veya diplomatın birtakım seyahatname, sefaretname ve gezi günlüğü kaleme aldığı görülmektedir. Bu anlamda Polonya'dan Doğu'ya yani Osmanlı coğrafyasına seyahat eden seyyahlar ve seyahatnamelerle ilgili Jan Reyhman'ın *Podróznicy Polscy na Bliskim Wschodzie w XIX w.* adlı eseri XIX. yüzyıl seyahatnameleri için toplu bir bakış açısı vermesi bakımından öneme sahiptir.⁴ Ayrıca XV. yüzyıldan itibaren Türkiye ile ilgili seyahat, günlük, sefaretname vb. yazılardan seçilmiş eserlere yer veren bir çalışma olması bakımından *Orzeł i Półksiężyc, 600 Lat Polskiej Publicystyki Poświęconej Turcji* adlı Türkiye-Polonya ilişkilerinin 600. yıldönümü vesilesiyle hazırlanan kitap da bu konuda kıymet taşır.⁵ Yine Jerzy S. Łątka'nın *Słownik Polaków w Imperium Osmańskim i Republice Turcji* adlı Osmanlı Devleti'ne ve Türkiye Cumhuriyeti'ne gelmiş Polonyalılarla ilgili sözlüğü de bu konuda başvuru kaynaklarından biridir.⁶ Aynı şekilde Stefanos Yerasimos'un *Les voyageurs dans l'Empire Ottoman (XIVe-XVIe siècles)* başlıklı eseri de Polonyalı seyyahlara yer veren çalışmalar içerisinde yer almaktadır.⁷

³ Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, s. 13-16.

⁴ Jan Reyhman, *Podróznicy Polscy na Bliskim Wschodzie w XIX w.*, Warszawa: Wiedza Powszechna, 1972.

⁵ *Orzeł i Półksiężyc, 600 Lat Polskiej Publicystyki Poświęconej Turcji*, ed. Dariusz Kotodziejczyk, Warszawa: Ministerstwo Spraw Zagranicznych, 2014.

⁶ Jerzy S. Łątka, *Słownik Polaków w Imperium Osmańskim i Republice Turcji*, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2005.

⁷ Stefanos Yerasimos, *Les voyageurs dans l'Empire Ottoman (XIVe-XVIe siècles)*, Ankara: TTK Yay., 1991, özellikle s. 95-440 arası muhtelif sayfalar.

Polonyalılar tarafından yazılan seyahatnameler içerisinde şimdiki Türkçeye çevrilen seyahatname ve günlüklere bakıldığında, bunlardan yazma halinde ilk olarak 1932'de Livov'da bulunup neşredilen *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi*, XVII. yüzyılda Osmanlı topraklarına gelen Polonyalı bir seyahatçi seyahatnamesi olarak Türkçeye çevrilen eserlerdendir.⁸ Bir diğeri ise Polonyalı asilzade Edward Raczynski'nin 1814'teki İstanbul ve Çanakkale'ye seyahatlerini içeren ve gravürleriyle ön plana çıkan eseridir.⁹ Eserin aslı *Dziennik podróży do Turcji odbytej w roku MDCCCXIV* adıyla 1821'de Lehçe yayımlanmış, 1980 yılında ise eser, gravürleri olmaksızın Almandan Türkçeye çevrilmiştir.¹⁰ Polonyalı mültecilerden Michał Czajkowski'nin anıları da *Çaykovski Mehmet Sadık Paşa'nın Osmanlı Anıları* adıyla, günlüğün Rusça versiyonundan Türkçeye çevrilerek yayımlanan bir eser olarak bu sahadaki son dönem neşriyatından sayılabilir.¹¹

Polonya elçileri tarafından seyahatname tarzında yazılmış ve öne çıkan bazı günlüklerden de burada bahsedilmelidir. Bu anlamda Polonyalı diplomatların kaleme aldığı birçok seyahatname ve günlüğün mevcut olduğu söylenebilir. Bunlardan birkaçını örnek babında göstermek gerekirse; Otwinowski (1557), Taranowski (1569) ve Zborowski'nin (1568) elçilik günlükleri Kraszewski tarafından yayımlanmıştır.¹² Yine Wojciech Miaskowski'nin sefaret (1640) de Adam Przyboś tarafından neşredilmiştir.¹³ Karlofça Antlaşması (1699) çerçevesinde Osmanlı Devleti'ne gönderilen Stanisław Małachowski'nin¹⁴ ve Rafał Leszczyński'nin¹⁵ de benzer sefaretnameleri/sefaret günlükleri vardır. XVI-XVIII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'ne gelen Polonya elçilerini de kapsayan bir çalışma olarak Adam Przyboś ve Roman Żelewski'nin eseri de bu konuda başvurulabilecek bir kaynaktır.¹⁶ XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Polonya'nın İstanbul'daki yarı-resmi maslahatgüzarı Kajetan Chrzanowski ve benzer tarihlerde İstanbul'daki Polonya Oryantal Okulu

⁸ Hrand der Andreasyan, *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi 1608-1619*, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yay., 1964. (Sonraki yıllarda farklı yayınevlerinden yayımları yapılmıştır.)

⁹ Edward Raczynski, *Dziennik podróży do Turcji odbytej w roku MDCCCXIV*, Wrocław: Drukiem Grassa Bartha i Kompanii, 1821.

¹⁰ Edward Raczynski, *İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*, İstanbul: Tercüman Yay. 1980.

¹¹ Michał Czajkowski, *Polonezköy'ün Kurucularından Çaykovski Mehmet Sadık Paşa'nın Osmanlı Anıları*, haz. Gülnar Kara, İstanbul: Kömen Yayınevi, 2016.

¹² *Podróże i poselstwa polskie do Turcji: a mianowicie: podróż E. Otwinowskiego 1557, Jędrzeja Taranowskiego komornika j. k. m. 1569 i poselstwo Piotra Zborowskiego 1568*, (ed), Józef, Ignacy Kraszewski, Kraków: Nakładem Wydawnictwa Biblioteki Narodowej, 1860.

¹³ *Wielka Legacja Wojciecha Miaskowskiego do Turcji*, haz. Adam Przyboś, Warszawa, Kraków, PWN, 1985.

¹⁴ Andrzej Gorkowski, *Relacja poselstwa Jaśnie Wielmożnego JMci Pana Stanisława Małachowskiego, wojewody poznańskiego traktatu karłowickiego, oraz różnych kommissy po tym traktacie nastąpionych, ku ciekawości y pożytkowi obywatelów powtórne, z niektórymi z rękopism przydatkami, do druku podana, W Drukarni J. Królewskiej Mci y Rzeczypospolitey u XX. Warszawa: Scholarum Piarum, 1778; Instrumentum traktatów pokoju zawartego między Majestatem Króla Polskiego a Cesarzem Tureckim z jednej strony przez Pana Małachowskiego Posła Wielkiego i plenipotencjariusza, a z drugiej przez plenipotencjariuszów Porty Otomańskiej, Kraków, 1699.*

¹⁵ *Poselstwo Rafała Leszczyńskiego do Turcji w 1700 roku: diariusze i inne materiały*, haz. Ilona Czamańska, Leszno: Urząd Miasta, 1998.

¹⁶ Adam Przyboś, Roman Żelewski, *Dyplomaci w dawnych czasach, Relacje Staropolskie Z XVI-XVIII Stulecia*, Kraków, Wydawnictwo Literackie, 1959.

hocalarından Józef Mikosza da Türkiye ile ilgili gözlem ve anılarını mektuplar halinde Polonya'ya göndererek sonrasında kitaplaştırmıştır.¹⁷

Bunların haricinde hac seyahatnameleri de Polonyalı seyahatçilerin kaleme aldıkları seyahatnameler içerisinde yer almaktadır. Bu konuda Jan Stanisław Bystroń'un *Polacy w Ziemi Świętej, Syrii i Egipcie, 1147-1914* adlı eserine başvurulabilir.¹⁸ Yine örnek olarak Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka, *pamiętnik z pielgrzymki do ziemi świętej 1582-1584*¹⁹ ve Józef Drohojowski, *Pielgrzymka do ziemi świętej odbyta w roku 1788, 89, 90, 91*²⁰ adlı eserler gösterilebilir.²¹

Polonyalılar tarafından tutulan seyahatnamelerin XIX. yüzyılda sayıca arttığını söylemek mümkündür. Bunlardan Edward Raczyński, Józef Chodzko, Michał Czajkowski, Jadwiga Zamoyska, Franciszek Sokulski, Antoni Zaleski, Maria Ratul-Rakowska tarafından kaleme alınan seyahatnameler ön plana çıkan eserlerdendir.²² Bu seyahatnameler dışında Osmanlı topraklarına gelen pek çok ünlü Polonyalı sanatçı, fotoğrafçı, edebiyatçı, yazar, arkeolog da seyahatlerini ve anılarını kaleme almıştır. Henryk Sienkiewicz, Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki, Jan Matejko, Stanisław Chlebowski bunlara misaldir. Ayrıca pek çok Polonyalı göçmen, asker, mühendis, doktor da Osmanlı topraklarında bulunmuş ve bu kişilerin bir kısmı seyahatlerini kaleme almıştır. Haricen XIX. yüzyılda Polonyalı olup da Rusya akademiyasına bağlı olarak görev yapan bilim adamları, oryantalistler de bilimsel amaçlı olarak Osmanlı Devleti'ne gelmişlerdir: Wacław Rzewuski, Józef Sękowski, Antoni Muchliński, Aleksander Jabłonowski bu kişilere örnek olarak verilebilir.²³

¹⁷ Kajetan Chrzanowski, *Wiadomości o państwie tureckim*, Warszawa: Drukarnia Nadworna, 1786; Józef Mikosza, *Obserwacje polityczne państwa tureckiego*, Warszawa: Michał Gröll, 1787.

¹⁸ Jan Stanisław Bystroń, *Polacy w Ziemi Świętej, Syrii i Egipcie, 1147-1914*, Kraków: Nakł. Księgarni Geograficznej "Orbis" w Krakowie, 1930.

¹⁹ Mikołaj Krzysztof Radziwiłł "Sierotka", *Podróż do ziemi świętej Syrii i Egiptu, 1582-1584*, haz. Leszek Kukulski, Warszawa: Państw. Instytut Wydawniczy, 1962.

²⁰ Józef Drohojowski, *Pielgrzymka x. Józefa Drohojowskiego, reformata do Ziemi Świętej, Egiptu, niektórych wschodnich i południowych krajów, odbyta w latach 1788, 89, 90 i 91*, C. 1., Vilnius: y.y., 1846.

²¹ Leh sefaretname ve seyahatnameleriyle ilgili toplu bir liste için aşağıdaki eserin tarafımızca hazırlanan ilgili kısmına bkz. Erhan Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, İstanbul: Yeditepe Yay., 2016, s. 264-271.

²² Edward Raczyński, *Dziennik podróży do Turcji odbytej w roku MDCCCXIV (1814)*, Wrocław: Drukiem Grassa Bartha i Kompanii, 1821; Józef Chodzko, *Ascension du Grand Ararat en 1850*, Paris: Club Alpin Français, 1878, Lehçesi: *Wejście na szczyt Wielkiego Araratu w roku 1850*, serya 3, C. IX, 1881, nr. 231, s. 344-346; nr. 232, s. 264-365; nr. 233, s. 375-378; Michał Czajkowski, *Moje wspomnienia o wojnie 1854 roku*, haz. Józef Fijałek, Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1962; Jadwiga Zamoyska, *Wspomnienia*, haz. Maria Czapska, London: B. Świderski, 1961; Franciszek Sokulski, *w kraju i nad Bosforem (1830-1881)*; *fragmenty życia i listy*, haz. Marian Tyrowicz, Wrocław: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1951; Antoni Zaleski, *Z Wycieczki na Wschód: Notatki Dziennikarza*, Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1887; Maria Ratul-Rakowska, *podróż Polki do Persyi, 1894, 1897*, Warszawa: Drukarnia Aleksandra T. Jezierskiego, 1904. Bu seyahatlerle ilgili detaylı bilgi için bkz. *Orzeł i Półksiężyc, 600 Lat Polskiej Publicystyki Poświęconej Turcji*, ed. Dariusz Kołodziejczyk, Warszawa: Ministerstwo Spraw Zagranicznych, 2014, s. 187-307.

²³ Bkz. Reychman, *Podróżnicy Polscy na Bliskim Wschodzie w XIX w.*,

Çok Yönlü Bir Asilzade: Jan Potocki (1761-1815) ve Eserleri

Ünlü bir Polonyalı asilzade ailesine mensup olan Jan Potocki, çok yönlülüğü ile dikkat çekmektedir. Kendisi hikâye yazarı, drama yazarı, seyyah, politikacı, tarihçi, etnolog ve yayıncıdır. Polonya'nın ilk arkeoloğu, eski dönem Slavistik araştırmacısı ve mühendistir. 2015 yılında ölümünün 200. yılında törenlerle anılmıştır. Kendisi aynı zamanda ilk Polonyalı turist olarak da adlandırılmaktadır.²⁴ Polonya Devleti'nden Beyaz Kartal Nişanı'na, Rusya Devleti'nden St. Stanislaw ve St. Vladimir nişanına sahip idi.

Jan Potocki 8 Mart 1761'de dünyaya geldi.²⁵ Lozan ve Cenevre'de eğitim gördü. Türkiye dışında Mısır, Hollanda, İngiltere, Almanya, Malta, Sicilya, Rusya, Sibirya, Moğolistan, İspanya, Tunus, Fas ve Kafkaslara seyahat etti. 1782'den itibaren yaptığı araştırmalarla Slav tarihi ve arkeolojisi üzerine ilk araştırmacılarından birisi oldu. Potocki, iki evlilik yapmıştır. Çağında Polonya'nın en güzel kadını diye bilinen Julia Lubomirska ile evlendi. Birkaç sene sonra Konstancja Potocka ile izdivaçta bulundu (Konstancja daha sonra diğer bir seyahatname sahibi Edward Raczyński ile evlenmiştir.)

Jan Potocki birçok Avrupa seyahatinde bulundu. 1788'de Polonya parlamento tarihi içerisinde oldukça önem taşıyan tarihi *Büyük Sejm*'e (Sejm Czteroletni) vekil olarak katıldı.²⁶ Polonya'nın meşhur ve ilk yayınevi olan *Drukarnia Wolna*'yı ve ilk okuma salonunu kurdu.²⁷ 1790'da Varşova'da balonla uçan ilk Polonyalı oldu. Polonya'nın taksiminden sonra Rus Çarı I. Aleksandr'ın sarayında onun hizmetinde çalışmaya başladı.²⁸ Çin'e büyükelçi olarak atanan Yuri Golovkin ile Çin'e gitmek üzere yola çıktı. Ancak Çin elçiyi kabul etmediği için Moğolistan'a kadar gidebildi. *Polonya Bilim Muhibleri Cemiyeti* üyesiydi. 1815'te melankoli hastalığı sebebiyle intihar ederek hayatını sonlandırdı.²⁹

Jan Potocki ve seyahatleri üzerine pek çok çalışma kaleme alınmış olmakla birlikte, seyyah üzerine yapıtlarının tahlilini de içeren en geniş biyografik eser François Rosset ve Dominique Triaire tarafından 2004'te Fransızca olarak yayımlandı.³⁰ Sonrasında eser 2006'da Lehçeye çevrildi.³¹

²⁴ Izabela Kalinowska, *Between East and West, Polish and Russian Nineteenth-Century Travel to the Orient*, Rochester: Rochester University Press, 2004, s. 61.

²⁵ Maria E. Żóttowska, "Jan Potocki", *Polski Słownik Biograficzny*, c. XXVIII, Wrocław, 1984-1985, s. 36; François Rosset, Dominique Triaire, *Jan Potocki, Biografia*, Warszawa: W.A.B., 2006, s. 27.

²⁶ *Orzeł i Półksiężyc, 600 Lat Polskiej Publicystyki Poświęconej Turcji*, s. 165.

²⁷ Łątka, *Słownik Polaków w Imperium Osmańskim i Republice Turcji*, s. 259.

²⁸ Kalinowska, *Between East and West, Polish and Russian Nineteenth-Century Travel to the Orient*, s. 8.

²⁹ Żóttowska, "Jan Potocki", s. 41-42.

³⁰ François Rosset, Dominique Triaire (ed.), *Jean Potocki*, Louvain: Peeters, 2004. Hakkında daha önceden yapılan başka bir biyografi için bkz. Eduard Krakowski, *Le Comte Jean Potocki*, Paris: Gallimard impr., 1963. Jan Potocki ile ilgili çalışmaların da bulunduğu başka bir eser için bkz. *Archeologia, Letteratura, Collesionismo, Atti del Convegno dedicato a Jan e Stanisław Kostka Potocki*, 17-18 aprile 2007, ed. Elżbieta Jastrzębowska, Monika Niewójt, Roma: Academia Pollacca delle Scienze, 2008.

³¹ François Rosset, Dominique Triaire, *Jan Potocki, Biografia*, Warszawa: W.A.B., 2006.

Görsel-I Jan Potocki (culture.pl)

Çeşitli sahalarda birçok esere imzasını atan Jan Potocki'nin Türkçeye çevrilmiş iki eseri mevcuttur: *Zaragoza'da Bulunmuş El Yazması* ve *Hafız'ın Yolculuğu*. Bütün eserlerini daha iyi bildiği dil ile, Fransızca olarak kaleme almıştır. O dönem Avrupa asilzadeleri ve elitlerinin tercih ettiği dilin Fransızca olduğu hatırlanırsa Potocki'nin Fransızca yazma tercihi daha çok anlaşılacaktır. Potocki daha ziyade fantastik-felsefi eseri (hikâye) olan *Zaragoza'da Bulunmuş El Yazması* (*Manuscrit trouvé à Saragosse*, St. Petersburg, 1804.) ile tüm dünyaca tanınmıştır.³² Eser birçok dile çevrildiği gibi 1992'de Türkçe yayımlandı.³³ Aynı zamanda 1965'te Wojciech Has'ın yönetmenliğinde beyaz perdeye aktarıldı ve Polonya siyah-beyaz klasiklerinden birisi oldu. 1973'te *La Duchesse d'Avila* adıyla dizi film olarak da çekildi. Kitabın Romen, İtalyan ve İngiliz versiyonları da yapıldı. Eser İspanya'da geçmekte, kurgu çingeneler, korsanlar, hırsızlar, prensesler gibi kahramanlar etrafında örülmektedir. İçerikte XVIII. yüzyıl başında kaybolan bir elyazmasının bulunması ve bunun etrafında dönen olaylar anlatılır. Eserde

³² Birçok kere basımı yapılan eserin son edisyonlarından birisi şudur: François Rosset, Dominique Triaire (ed.), *Manuscrit trouvé à Saragosse*, Paris: GF. Flammarion, 2008.

³³ Jan Potocki, *Zaragoza'da Bulunmuş El Yazması*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992. (Orijinali *Manuscrit trouvé à Saragosse* (version de 1804).

Doğu'ya ait öğeler de vardır. Manevi, ahlaki, tarihi konular da işlenir. *Hafız'ın Yolculuğu* adlı eserinde ise Potocki gizemli Doğu hikayelerine yer vermiştir.³⁴

Pek çok kere çeşitli dillerde edisyonları yapılan ve yayımlanan Jan Potocki'nin önde gelen diğer seyahatnameleri Osmanlı Devleti dışında, Fas, Hollanda, Aşağı Silezya, Astrahan ve Kafkasya ve Çin'e yolculuğunu içerir.³⁵ Ayrıca, Potocki, *Essay sur l'histoire universelle et recherches sur celle de la Sarmatie* ve *Histoire Primitive des Peuples de la Russie* adlı iki tarih kitabı da kaleme almıştır.³⁶

Seyahatname kültürü bakımından çağında birçok eser bıraktığı görülen Jan Potocki'nin *Türkiye ve Mısır'a Seyahat* adlı eseri bu makale çerçevesinde öncelikle tasvirî bir yöntemle aktarılırken, sonrasında Potocki'nin anlatımlarından bir analize gidilecektir. Böylece söz konusu seyahatnamenin farklı açılardan değerlendirilmesine imkân doğacaktır.

Jan Potocki'nin İstanbul ve Mısır Seyahati (1784)

Jan Potocki'nin 1784 yılındaki İstanbul ve Mısır seyahatini içeren ve *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*³⁷ adıyla kitaplaştırılan eseri, seyahatinden dört sene sonra ilk olarak Fransızca yayımlandı ve bundan bir sene sonra eser Julian Ursyn Niemcewicz tarafından *Podróż do Turcji i Egiptu*³⁸, adıyla Lehçeye çevrildi. Müteaddit basımlarından sonra Leszek Kukulski, Jan Potocki'nin bütün seyahatlerini 1959'da *Podróż* adıyla Polonya'da yayımladı.³⁹ Bu çalışmada eserin Fransızcasıyla kıyaslanmak suretiyle 1849 yılında basılan Lehçe tercümesinden istifade edilmiştir.⁴⁰

³⁴ Jan Potocki, *Hafız'ın Yolculuğu*, İstanbul: Yapı kredi Yay., 2016. (Orjinali, *Voyage dans l'empire de Maroc fait en l'année 1791. Suivi du Voyage de Hafez, récit oriental*, Varsovie: Dufour, 1792)

³⁵ Jan Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en 1784*, Varsovie, et se trouve à Paris: chez Royez, 1788; *Voyage dans l'Empire de Maroc, fait en l'année 1791. Suivi du Voyage de Hafez, récit oriental*, Warszawa: Dufour, 1792; *Voyage dans quelques parties de la Basse-Saxe pour la recherche des antiquités slaves ou vendes. Fait en 1794...*, Hambourg: G.F. Schniebes, 1795; *Ouvrage orné d'un grand nombre de planches*, Hamburg 1795; Lehçesi, *Podróż do Dolnej Saksonii*, 1794; *Voyage dans les steps d'Astrakhan et du Caucase, 1797-1798; Mémoire sur l'expédition en Chine*, 1806; Lehçesi, W. Kotowicz: *J. hr. Potocki i jego podróz do Chin*, Wilno, 1935.; *Voyage en Pays-Bas*, 1787.

³⁶ *Essay sur l'histoire universelle et recherches sur celle de la Sarmatie*, 1789—1792, 4 cilt.; *Histoire Primitive des Peuples de la Russie (avec une Exposition complete de Toutes les Nations, locales, nationales et traditionnelles, necessaires a l'intelligence du quatrieme livre d'Herodote*, St. Petersburg: Imprime a l'Academie Imperiale des Sciences, 1802. Potocki'nin eserlerinin toplu bir listesi için bkz. Rosset, Triaire, *Jan Potocki*, s. 451-457. Potocki'nin bütün seyahatnameleri yakın dönemde Fransa'da tekrardan toplu olarak basılmıştır. Bkz. *Manuscrit trouvé à Saragosse*, (versions de 1804 et de 1810), Louvain: Peeters, 2006 (édition en poche chez Garnier-Flammarion en 2008, 2 tomes), *Voyages en Turquie et en Égypte, en Hollande, au Maroc*, Paris: Fayard, 1980; *Voyage dans les steppes d'Astrakhan et du Caucase*, Paris: Fayard, 1980; *Écrits politiques*, Éd. Dominique Triaire, Paris: H. Champion, 1987; *Parades*, Éd. Dominique Triaire, Arles: Actes Sud, 1989; *Au Caucase et en Chine: 1797-1806*, Paris: Phébus, 1991; *Le Voyage de Hafez: récit oriental [1792]*, Saint-Denis: Novetlé, 1995; *Voyage dans l'empire de Maroc*, Clichy: Éd. du Jasmin, 1999; *Voyage en Turquie et en Égypte*, Clichy: Éd. du Jasmin, 1999.

³⁷ Jan Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, Varsovie, 1788.

³⁸ Jan Potocki, *Podróż do Turcji i Egiptu*, Warszawa, 1789.

³⁹ Jan Potocki, *Podróż*, haz. Leszek Kukulski, Warszawa: Czytelnik, 1959.

⁴⁰ Jan Potocki, *Podróż do Turcji i Egiptu*, Kraków: Drukarnia D. E. Friedleina, 1849.

Potocki, Türkiye seyahatine çıktığında 23 yaşındadır. İstanbul'a yolculuğu 1784 Nisan ayında başlamıştır. Seyahatini anlattığı kitabı mektuplardan oluşmaktadır. Toplamda 20 mektubun bulunduğu eser, tefrikalardan mürekkeptir. Osmanlı diyarlarına yapacağı seyahatine o zamanlar Rusya'ya ait Ukrayna topraklarından geçerek Karadeniz yoluyla başlamıştır. İstanbul'da iki ay kadar kalmıştır. Sonra bir Fransız gemisiyle Mısır'a, oradan da Venedik'e gitmiştir. Potocki seyahatleri ile ilgili izlenimlerini annesine yazdığı mektuplarla aktarır. Bu mektuplarda Doğu literatüründen esinlenerek yazdığı edebi denemelere de yer verir. Potocki, çağın yapısına uygun olarak bu mektupları daha sonra yayımlamak üzere kayda almış gözükmektedir. Eser Paris'te 1788'de anonim olarak yayımlandıktan bir sene sonra Varşova'da da Lehçe olarak okuyucuya sunulacaktır. Potocki, eserde Doğu kültürünü büyük bir hevesle gözlemleyip aktarmaktadır.⁴¹ Hatta kullandığı Türkçe kelimeler, kavramlar, ifadeler, efsanevi hikayelerle bir bakıma Doğu dilleri bilimine girişmiştir.

Potocki, seyahatini Polonya üzerinden denizyoluyla Kerson'dan İstanbul'a ve ardından Mısır'a yol aldığı bir güzergahta gerçekleştirdi.⁴² Potocki, zamanında Zaparog Kazaklarının yaşadığı, 1772 yılındaki Polonya'nın birinci taksimi sonrasında 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya'nın eline geçen bu bölgeyi görünce hayıflanır. Kerson'la ilgili olarak buradan Özi'ye gemilerin gittiğini, oradan da İstanbul'a (Lehçe versiyonunda Carógrad, Fransızcasında Konstantinople) gemiyle seyahat edildiğini belirtmektedir. Kendisi bir Rus gemisinde seyahat etmektedir. Potocki'nin ifadelerinden gemicilerden memnun olmadığı, hava şartları dolayısıyla da seyahatinden hoşnut kalmadığı anlaşılmaktadır. Özi Paşası, Potocki'ye ve kendisi gibi seyahat eden diğer kişilere şehrin iç kesimlerine girmelerine izin vermez ama seyahat eden grup şehirdeki *Café/kafenhaue* dediği mekâna gelir. Seyyahın anlattığı üzere burada Türkler kendi aralarında konuşmaksızın tütün içmektedir. Buraya birçok Tatar da gelmektedir, bunların Kırım'dan oldukları çehrelerinden anlaşılmaktadır. Potocki, Türklerin Tatarları küçümsediği görüşündedir. Belirttiği üzere Tatarlara benzemesin diye yeniçerilerin kalpak giymelerine izin verilmiyordur. Potocki, seyahatnamesinde aktardığı üzere deniz seyahati esnasında rüzgâr ve fırtına dolayısıyla geminin kendilerini hiç planda olmayan farklı yerlere götürme ihtimalini aklına getirmiştir. Doğu Karadeniz'de Megrelya'ya veya çok uzak Kafkas illerine, Abhazy illerine gitme ihtimallerini düşünmüştür.⁴³

İstanbul'da Genç Bir Leh Asilzadesi: Potocki ve Osmanlı İstanbulu

Uzun ve susuz Karadeniz yolculuğunun ardından Potocki, 11 Mayıs 1784'te İstanbul Boğazı'ndaki Büyükdere'ye ulaşmıştır. 12 Mayıs'ta kayıkla İstanbul Limanı'na gelir. Kaynakların gösterdiği üzere Potocki bu seyahatinde İstanbul'da,

⁴¹ Rosset, Triaire, *Jan Potocki*, s. 87-90.

⁴² Potocki, *Podróż do Turcji i Egiptu*, 1849, s. 3-5; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 3-6.

⁴³ Potocki, *Podróż do Turcji i Egiptu*, 1849, s. 7; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 8-9.

kendisinin 1815'de ölümüne kadar hizmetinde bulunacak olan İbrahim adlı bir de hizmetkar edinecektir.⁴⁴

Potocki mektuplarında ilk olarak İstanbul'la ilgili ilk izlenimlerine yer vermektedir. İstanbul'da şehrin manzarası Potocki'yi çok etkilemiştir. "Hiçbir anlatı onun güzelliğini tarife yetmez" diyerek İstanbul'un güzelliğini ifade eder. Seyahatnamesinde İstanbul'u gezerken gördüğü üzere, Türklerin eski Bizans ve Rum anıtlarına ve hatıratlarına zarar verdiğini belirtmektedir. Potocki, Aya Sofya Camii'ni ziyaret eder. Bazen şehrin sokaklarında kaybolur. Şehirde kimi yerlere girmesi yasaktır. Türkçe de ifade ettiği bu kelimeleri "yasak", "olmas" diyerek aktarmaktadır. Kadınlarla ilgili olarak "kutsal din, kadınların güzelliklerini saklamasını ister" demekte ve genç kızların harem için satıldığından bahsederken "Polonyalı hiçbir seyyah bunu görmemiştir" diye belirtmektedir.⁴⁵

Potocki, İstanbul halkının misafirperverliğinden çok sıkça bahsetmektedir. Bu nedenle yaşadığı bazı olayları detaylıca aktardığı da görülür. Mesela bir gün Kağıthane'den Okmeydanı'na giderken bahçeli bir evin önünden geçmiş, kendisini evin çuhadarı içeri davet etmiştir. Kapıdaki genç yakışıklı muhafız kapıdan geçenlere şu sözü sıkça tekrarlamaktadır: "Bütün milletlerin ve inançların insanları, Ali Efendi hepinizi bu mutlu gününe katılmaya davet ediyor, oğlunun sünnet merasimi vesilesiyle misafir etmek istiyor." Jan Potocki de bunun üzerine eve girer ve evin beyi Ali Efendi, Potocki'ye hoş geldin eder. Hoşbeş ve sohbet esnasında Hotin'de de Hotin Defterdarı'nın kendisini nasıl ağırladığını hatırlar. Potocki, Ali Efendi'nin davetinden çok memnun olmuştur. Bir süre ev sahibiyile sohbetten sonra çuhadarlarından birisi gelip Ali Efendi'ye bir şeyler fısıldar ve Ali Efendi özür dileyerek Vezirin kardeşi ve diğer bazı önemli misafirlerinin yanına gitmesi gerektiğini söyler. Potocki ise yapılan şenliği izlemeye koyulur. Bütün gösteriyi en iyi manzaradan izleyecektir. Bahçede çok güzel süslenmiş bir sünnet çadırı vardır. Ali Efendi kendi oğlu dışında aynı zamanda 60 çocuğu daha sünnet ettirmiştir, 60 çocuğun masraflarını karşılayıp bu çocukları giydirmiştir. Potocki'nin anlattığına göre çadırın karşısında büyük bir saz ekibi (orquestra) bulunmaktadır ve "kızlar gibi giyinmiş genç erkekler dans etmektedir". Bu erkeklerin oyununu ayrıntısıyla "aynı anda şaşırmadan büyük bir esneklikle..." sözleriyle tarif eder. Ayrıca aktardığı üzere "bazı cesaretliler" de onların dansına uymaya çalışmaktadır.⁴⁶

Potocki, ikameti esnasında ara sıra İstanbul'un arka sokaklarına dalmış gözükmektedir. Kendisine göre İstanbul'da bazı nahoş hareketler çocukların gözü önünde yapılmaktadır. O, bu durumu Doğuluların bazı yasak zevkleri ve yeni tatlar arama merakına bağlamıştır. Gördükleriyle ilgili, "gerçi meyhanelerde her gün görmenin mümkün olduğu çapkınlıklar bunların yanında hiçtir" demektedir. Potocki, "Yeni Peygamber'in yasakladığı" cazip gelen güçlü içeceklerin içildiği

⁴⁴ Rosset, Triaire, *Jan Potocki*, s. 93.

⁴⁵ Potocki, *Podróż do Turcji i Egiptu*, 1849, s. 10-12; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 17-20.

⁴⁶ Potocki, *Podróż do Turcji i Egiptu*, 1849, s. 12-14; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 20-22.

yerlere/evlere (Lehçe-trumki) “meyhane” dendiğini de eklemektedir. Hizmetliler etrafta kol gezinmekte, insanlar dans edip şarkı söylemektedir. Eğlence yerinde bulunanların bazıları da dans edenlerin yüzüne altın para yapıştırmaktadır.⁴⁷

JANA Hr. POTOCKIEGO

PODRÓZ

DO TURCYI I EGİPTU

Z WIADOMOŚCI, O ŻYCIU I PISMACH TEGO AUTORA.

KRAKÓW

w Drukarni D. E. Friedleina.

1849.

Görsel-II Jan Potocki'nin *Türkiye ve Mısır'a Seyahat (1784)* adlı eserinin kapak resimleri

Polonyalı seyyah, Osmanlı toplumu ile ilgili gözlemleri üzerinden de bazı yorumlara gitmektedir. Osmanlı evleri, anlattığı üzere gözlerden irak, evlere giden sokaklar karanlık ve dönemeçlidir, bahçelerin içerilerinde avlular, kaynak suları ve kuş kafesleri vardır. Gerçi dediği üzere bunları Müslümanlar köpekleri korumak için kullanmaktadır. Potocki, gördüğü bir toplumsal alışkanlık olarak ahyon içme mevzuuna değinmektedir. “Tiryaki” lafzını ahyona müptela olanlar için sarf etmekte ve kimilerinin bunu gururla taşıdığından bahsetmektedir. Belirttiği üzere en zengin ve en tembeller “Tiryaki Çarşısı’nda” toplanıyorlardır. “Uyuşturucudan uykuya, uykudan uyuşturucuya günlerini serbestçe gönüllü olarak harcıyorlar. Hafif ve sakin olduğunu söylüyorlar. Rüya görmek istediklerinde uyanmamak için serbest olan bu zehri içmeden duramıyorlar.” diye anlattığı bağımlılık meselesinde son İstanbul yangınında bu tiryakilerin çarşıya dönmek istediğini ancak sultanın izin vermediğini belirtmektedir.⁴⁸

Kitabında yer alan 19 Haziran 1784 tarihli mektubunda Potocki, Türklerin eğlencelerinden bahsetmekte ve büyük kısmı köşke benzeyen “cafe/kafenhau-

⁴⁷ Potocki, *Podróż do Turcyi i Egıptu*, 1849, s. 12-14; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 23-24.

⁴⁸ Potocki, *Podróż do Turcyi i Egıptu*, 1849, s. 16-21; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 25-28.

se"lerin eğlence yeri olduğunu yazmaktadır. Bu kahvehanelerin her yeri açıktır ama ilginç bir şekilde hoş bir serinliği vardır. Bu yerler her kesimden "tembel insanların" buluşma yeridir. Vezirler, paşalar, hatta sultan bile buralara gelip konuşup halkın onlarla ilgili görüşlerini öğrenirler. Çünkü kahvehaneler bu gibi meselelerin en iyi bahsedildiği yerlerdir. Buralarda finansal meseleler de mevzu edilmekte, ülkede olup biten her şey konuşulmaktadır.⁴⁹

Potocki bir mektubunda İstanbul'da kahvehanelerde duyduğu bir olayı da aktarır. Bu olay hem kendisine ilginç gelmiş olmalıdır hem de Osmanlı toplumunu tanıma çabasına da örnek teşkil etmektedir:

Buna göre Fatma ve Kasım genç ve birbirini seven bir çifttir. Zengin Ömer Molla bir gün Fatma'yı görür ve beğenir fakat Fatma evlidir. Emine Hanım adlı yaşlı bir kadın olaya dahil olur ve bir gün Fatma'nın kapısını çalarak kendisinin nasıl dindar olduğu, kaç kere Hacca gidip kaç kere zemzem içtiğinden, Hacerü'l-Esved taşına yüz sürdüğünden Kabe'yi tavaf ettiğinden vs. bahseder ve abdest almak için Fatma'dan su ister. Fatma, yaşlı kadını içeri alır ve Emine Hanım'a namaz kılması için eşi Kasım'ın seccadesini verir. "Kocakarı" (Lehçe-staroszka) namazdan sonra seccadenin arasına çok pahalı altın sırmalı bir kumaş bırakır. Evin beyi Kasım eve gelip namaz kılmak istediğinde bunu görür ve böyle bir kumaşı almak için paraları olmadığını düşünerek Fatma ile ilgili suizanda bulunur. Kadiya gidip Fatma'yı boşar. Ortada kalan Fatma'yı üçüncü gününde yaşlı Emine Hanım görür ve Emine Hanım "ortada kalma, seni başka biriyle evlendireyim" der. Fatma "ben Kasım'dan başkasını sevemem, bulamam" diye cevap verir. Nihayet zengin Ömer Molla'ya istediği fırsat doğmuştur ve Fatma'yı nikahına almak ister. Bunun hazırlıklarına başlanır. O ara Emine Hanım Kasım'a gider, seccadedeki kumaşla ilgili olanları anlatır ve Kasım ne büyük haksızlık yaptığını anlar. Fatma da zengin Ömer'i değil aşkı Kasım'ı seçer. Bütün suç Emine Hanım'dadır. Bu olayla ilgili Potocki şu Fars atasözünü sarf eder: "İnsanları mutlu etmek için çalışan zanaatkar kişileri hor görmeyin."⁵⁰ Bu örnek üzerinden Potocki, İstanbul'da sıra dışı toplumsal yaşamdan bir kesit yansıtmaya niyetinde olmalıdır.

Gönderdiği bir diğer mektubunda Doğu hikayelerindeki ahlak kavramının her zaman için kınanması, yadrganması gereken bir şey olmadığını söylemektedir. Burada Potocki kültürler, toplumlar arasındaki yapı farklılığına vurgu yapmak istemektedir. Buradan sonra seyyah, seyahatnamesi içerisinde yer alan mektuplarında kendi yazdığı/uyarladığı, Doğudan esinlendiği birkaç Doğu hikayesini aktarır. Bunlardan birisi tarihi zemini olan bir hikayedir. Makalede örnek oluşturması bakımından "Dragoman Meselesi" adlı bu hikâye kısaca şu şekildedir:

"Drako" dediği ve Babiali'nin ilk tercümanı olan Dragoman (Yan Mavrokordato? 1711), İslami meselelerdeki bilgisinin çok yüksek olduğu bir kişi olarak Hz. Peygamber'in sözlerini ve Kutsal Kitap'ta (Kuran-ı Kerim) yazılan ayetleri yorumda ustadır ki bu, ona birçok şekilde başarı getirmiştir ve aynı zamanda

⁴⁹ Potocki, *Podróż do Turcji i Egiptu*, 1849, s. 16-21; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 25-28.

⁵⁰ Potocki, *Podróż do Turcji i Egiptu*, 1849, s. 17-21; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 32-38.

düşman edinmesine neden olmuştur. Potocki'nin anlattığına göre bu düşmanlarından en tehlikelisi İslam'ın Şefi dediği Şeyhülislam'dır. Bu kişi tercümanın "inançsız biri olarak" İslam ilmi hakkında konuşmasını hakaret olarak görür. Veziriazama giderek dinin tavsiyelerini dinlemesini söyler. Şeyhülislama göre İslam hukukunu bilen fakat onu takip etmeyen inançsız bir Hristiyan'ın dediklerine kulak asılmamalıdır. Ulema uzun süredir bu kötü gidişata dargındır, üzgündür; Veziriazamdan Dragomanın başının vurulmasını ister. Şeyhülislam, "Dragomana sor, eğer önümüzde eğilirse onu kabul et ama olmazsa dine küfretmekten onun ölümü gerekir", demiştir. Veziriazam çaresiz bu teklifi kabul eder ve Dragomanın yakalanmasını emreder. Veziriazam, Dragoman'a "Sen Hz. Peygamber'in hukukunu bilirsin, Hz. İsa'nın havarilerine, ikinizden hangisi öncelikli?" dediğini söyleyince Dragoman tuzağı anlar ve Veziriazama şu hikâyeyi anlatır:

"...Ben Sultan'ın himayesinde kendi eyaletimi yönetirken (Voyvodalık) orada zengin maden cevherleri bulundu. Her biri kendi yolundan bu madeni kazmaya çalıştı. Herkes bir gün hazineyi bulup ona sahip olacağını düşündü. Kazı yapılırken onların lambası söndü ama onlar şevkinden bunu fark etmedi. Sadece bağıryorlardı, Altını buldum! Fakat bunlar sadece bakır ve kalaydı. Göklerin en üstünden çukurun en dibindeki bir karıncayı görebilen ve ayak seslerini duyabilen O, karanlık yeraltındaki şu mutsuzları da görüyordu. Sönmüş lambaları muhakkak yakabilirdi. Kendi etrafındaki ebedilik öncesi aydınlığın nurlarını üzerlerine indirebilirdi, fakat bunu yapmadı. Herkese sadece mutlu olmalarını sağlayacak kadar ümit ve emniyet bıraktı..."⁵¹

Dragomanın hikâyesi burada biter ve Veziriazam durumu anlayarak onu över ve ikiye bölü (şeyhülislam) oradan utanarak uzaklaşır.

Potocki, mektuplarında kendisinin Doğu hikâyelerinden hoşlandığını yazmaktadır. Doğu'nun resmini yansıtmaya çalıştığını ama Batı'da bundan hoşlanıldığından emin olmadığını söylemektedir. Mektuplarında başka hikâyeleri aktarmaya devam ederken bundan sonraki hikâyelerine şu başlıkları vermiştir:

Tomrut'un Rüyası

Feyruz'a Yolculuk

Abdul ve Zeila

*Hafız*⁵²

Potocki, daha sonradan bu gibi hikâyelerini geliştirmiş gözükmektedir. *Hafız'ın Yolculuğu* adlı eserinin ilk numuneleri İstanbul seyahatinde ortaya çıkmış gibidir.

⁵¹ Potocki, *Podróż do Turcyi i Egiptu*, 1849, s. 22-25; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 39-43.

⁵² Potocki, *Podróż do Turcyi i Egiptu*, 1849, s. 25-47; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 45-73.

Birkaç hikayesini aktardığı mektuplarından sonra, seyahatini anlattığı diğer mektuplarına kaldığı yerden devam eder. Dokuzuncu mektubunda İstanbul'daki "Mevlevi dervişlerinin" tekkesinden bahseder. Burada tekkenin sadece perdeyle birbirinden ayrılan odalardan oluştuğunu belirtmektedir. Ayrıca kadınların burada dervişin emriyle şarkı söylediğini aktarmaktadır. Seyyah, kadın seslerinin kalbi neşelendirdiği görüşündedir. İbadet zamanı geldiğinde diğer dervişlerin baş dervişin etrafında toplandığı ve camiye gittiklerini, kendisinin de bunu caminin penceresinden seyrettiğini, sonra semahın başlamasıyla dervişlerin semahlarını yavaş ve hüzünlü bir tondaki müzik eşliğinde icra ettiklerini, sonradan müziğin hızlanarak dervişlerin yüzlerini eğip sağ ayak parmaklarının üzerinde değişmeyen bir hızla döndüğünü tarif eder.⁵³

Potocki, bir başka gün Üsküdar'a (Skutaria) gelerek "Rifai tarikatının dervişlerini" görmek istemiştir. Bunlar halka halinde birbirlerine yaklaşip şarkı söyleyerek (ilahi olmalı) kulaklarına bir şeyler demektedir. Sonra farklı yönlere dağılarak "İllach" yani "Allah", "İllallah", "hu hu" sözlerini tekrarlamaktadırlar. Bu ritüelle ilgili olarak "Dört saatlik bu pratik sonunda herkesin aklını yitirip yere düşmesi beklenir, ben yapamazdım bunu" demektedir. Sonunda Potocki'nin aktardığı üzere kimisi kafasını duvara vurup kimisi çırpınarak ağlayarak Peygamber'i gördüğünü düşünmektedir. Sonra yanmış demir bir maşa getirilerek bunu ağızlarında sönene kadar tuttuklarını, ayinin sonunda mucizelerin de olduğunu, hasta ve sakatlara dokunularak onlara şifa dağıtıldığını anlatmaktadır. Rifaileri dindarlıkları bakımından St. Medard, ki Paris'te mezarı olan ve 1727'de ölen François de Paris'in de içerisinde yer aldığı, Jansenist inanca (kaderci ve hür irade olmadığına inanan) benzetmektedir.⁵⁴

Potocki 28 Haziran 1784 tarihli mektubunda uzun ikametinde Türkleri daha iyi tanıdığını aktarır. "Türkler eski vahşi ve savaşçı Asyalı bütün milletlerin amacı olan tatlı huzura dönüyor" sözleriyle Türklerin eski özelliklerini korumadıkları fikrine varmıştır, diğer taraftan Türklerle ilgili bu husustaki önyargısını da atmış gözükmektedir. Annesine aktardığı üzere, İstanbul'da hayvanlara büyük ilgi vardır. Seyyahın belirttiği üzere kedi ve köpekler insanların cömertliklerinden faydalanıyor, güvercin ve martılar çatılarda yaşıyor, kuşların yuvalarına çocuklar dahi hürmet ediyordu. Kendi ifadesiyle "İstanbul'da insanlar ile hayvanlar arasındaki güven bambaşkadır." Yine Potocki, Türklerin ağaçlara nasıl saygı duyduğundan bahseder. Aktardığı üzere Osmanlı Devleti'nde ağaç kesmek en büyük suçtur ve seyyah pek çok yerde ağaç dikildiğini görmüştür. "Dalları uzayanları duvar taşımıyorsa da dikkatlice kesiyorlar. Yaşlı ağaçların da dalları kesilip gövde ve kökleri bırakılıyor" diye ayrıntılı bir biçimde bu gözlemlerini aktarmıştır.

Potocki'nin nazarında Türkleri diğer Doğu milletlerine yaklaştıran bir diğer husus gösteriş zevki ve gösteriş merakıdır. Seyyaha göre saltanat kaygısının gidışı, sultanın camiye gidışı (Cuma selamlığı), Surre Alayları'nın Mekke'ye

⁵³ Potocki, *Podróż do Turcji i Egiptu*, 1849, s. 47-49; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 74-75.

⁵⁴ Potocki, *Podróż do Turcji i Egiptu*, 1849, s. 47-49; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 75-77.

uğurlanışı, bunlar harika manzaralardır, görkem ve ihtişam göstergesidir. Tabii bunlar saray merasimlerinde çok daha farklı boyuttadır. İstanbul'da en zenginler evlerinde hanımlarıyla yaşıyorlardır. Alçak duvarlı yerlerde kahve içip ağaçların gölgesinde dinlenip ateşte pişen kahveyi içmektedir. Seyyahın anlatımına göre İstanbullular kendi kilim ve oturaklarını yeşillik alanlara getirerek akşama kadar uzanıp rüyalara dalarak dinleniyorlardır.⁵⁵

Potocki'nin Gözlemlerinde Mısır

Potocki'nin İstanbul'dan sonra Mısır'a yolculuğu başlar. 28 Haziran'da Fransız St. Anna adlı küçük savaş gemisiyle (korvet) İskenderiye'ye yola çıkar. Aktardığı üzere 30 Haziran'da gemi Çanakkale'dedir. Çanakkale'de bir cami, bir "kafenhouse" ve birkaç ev vardır.

Çanakkale'den geçerken seyyah, gemiden Truva bölgesini görür, İlyada'yı hatırlar ve buralar Archilles'nin yaşadığı yerler diye anlatır. Burada aktardığı üzere Rum köylüler vardır ve Midilli'den geçerken boğulmakta olan bir Türkü de kurtarırlar. Kurtarılan şahıs Babakalesi'nden (Biga Yarımadası'nda) bir beyin kölesidir, Ahmed adlı bu kişi kendisini aldıkları geminin kaptanının hizmetine girmek istemiştir. Burada başka boğulma tehlikesi geçirenler de olmuştur. Gemi seyahati esnasında yunuslar geminin etrafından geçmektedir. Potocki Kazdağ'ını çok beğenir. Buradan İskenderiye'ye ev yapımında kullanılan ağaçlardan alıp götürmek ister. Zira bunlar çok ünlüdür. Gemi kıyıya yanaşır, burada kurtarılan Ahmed'i tanıyanlar vardır. Potocki, geminin kıyıya yanaşmasını fırsat bilerek mektuplarını daha önce anlaştığı kuryeye vererek gönderir. Mektupların annesine ulaşamamasından da korkmaktadır. İda Dağı da Potocki'nin pek hoşuna gider. Ormanlık alanlar harikadır. İnsanlar önce yabancılık gösterebilir de sonra kendilerine alışır ve iyi bir ilişki kurulur. Potocki antik yerleri gezer, lezzetli meyveler, tatlılar yer. Burada gemilerine o yörenin kadısı olan ve hacca gidecek bir kişi de biner. Sakız Adası ve Çeşme yoluyla seyahate devam edilir.⁵⁶

Potocki'nin seyahat ettiği gemi 16 Ağustos'ta İskenderiye'ye gelir.⁵⁷ Yanında hizmetlileri ve bir misyoner vardır. Potocki burada ciddi bir hastalığa kapılır ve iyileşmesi uzun sürmüştür. Potocki'yle İskenderiye'deki Fransa Konsolosu ilgilenir. Mısır'da artık annesinin kendisini tanıyamayacağını düşüncesindedir. Zira artık "Mısırlı erkekler gibi giyinmektedir." Saçını kazıtmış, başında kocaman bir Mısır "türbanı" vardır. Potocki'ye göre Mısır kıyafetleri Türklerinkinden tamamen farklıdır. Potocki "Pompey Sütunları'ndan, Kleopatra'dan', Katakumblardan (mezar evler) ve antik İskenderiye kalıntılarında bahsetmeyeceğim çünkü birçok seyyah bunlardan yeterince bahsediyor", diyerek Mısır'ın antik çağlardaki tarihiyle ilgili kısmı kısaca aktarmaktadır. Seyyah, sonrasında "Rozetta" dediği

⁵⁵ Potocki, *Podróż do Turcyi i Egiptu*, 1849, s. 50-54; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 77-85.

⁵⁶ Potocki, *Podróż do Turcyi i Egiptu*, 1849, s. 54-62; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 85-103.

⁵⁷ Potocki, *Podróż do Turcyi i Egiptu*, 1849, s. 63-64; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 103-105.

Raşid şehrine gider.⁵⁸ Potocki'nin nazarında Nil Nehri kenarındaki Boğaz'dan Raşid'e kadar olan kısım betimlediği üzere olağanüstü güzellikte mucizevi bir görünüştedir. Burada akşam yörenin önde gelenlerinden Ebu Abbas'ın evine davet edilir. Bahçesinde Hindistan cevizi, muz gibi Avrupa'da pek bilinmeyen farklı yiyecekler vardır. Bu yörede insanlar sıcak havadan dolayı birbirinin gölgesinde durmaktadır.⁵⁹

Seyyah, Nil Nehri üzerinden giderken karada palmye ormanları, çınarlar, kendi ülkesinde olmayan pirinç tarlaları, düzlük çöller, Nil Nehri boyunca serilmiş irili ufaklı köyler bulunduğunu belirtmektedir. "Mısırlılar Nil Nehri olmasaydı yaşayamazdı" diyerek Mısırlıların yaşamlarının Nil Nehri'ne bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Potocki, "Burada gün geceyi saklıyor, geceleri insanlar kendilerini silahla savunuyor, muhafızlar kol geziyor, haydutlar, eşkıya çok" diyerek şehirdeki asayişin pek de iyi vaziyette olmadığını bildirmektedir.

Mısır seyahati esnasında Potocki, yol üzerinde uğradığı Kahire'ye yakın Bulak şehrini pek beğenmiştir. Burada Venedikli bir tüccarın evine misafir olur. Evin tavanı ve çatısı yoktur. (Polonya'dan çok farklı) buna pek de ihtiyaç yoktur.

Polonyalı seyyah, 23 Ağustos'ta Kahire'dedir.⁶⁰ Potocki Kahire'yi iyi sözlerle anlatmaz. Bir aydır çektiği kıtlıktan açar sözü. Veba tehlikesinden, para hırsız, soyguncu beylerinden bahseder. Gemiyle onlara buğday getirmişlerdir. Bununla ilgili olarak "Buğdayı burada 10 katına satmaktadırlar. Halk bunu bilseydi camilere koşar ve beylere lanet ederdi, göklerden bir rüzgârın gelip bir çırpıda alıp gitmesini dilerdi," demektedir. "Sokaklar ihtiyarlar, kadınlar, çıplak çocuklarla dolu. Açlıktan bir deri bir kemik kalmış, zayıflıktan insan kılıkları bozulmuş..." diye halkın durumunu tarif etmektedir. Mısır'da her yerde sadaka dilenen insanlar bulunmaktadır. Diğer taraftan zenginler bolluk içinde yaşamaktadır. İnsanları eğlendirmek için terbiye edilmiş, gösteri yapan uzun kuyruklu maymunlar, yılanlar ve hokkabazlar Potocki'nin Mısır'da dikkatini çeken farklı kültürel öğeler içerisinde. "Bu arada kadın dansçılar da var, birçoğu yeterince güzel ki Mısır kadınlarında çok nadirdir" diyerek Mısırlı kadınları betimler. "Yüzleri açık, saçları salınmış, bedenleri bellerine kadar açık, çıplak, dansları Türk danslarına yakın" sözleriyle de Mısır'daki rakkaseleri, dansözleri anlatmaktadır. Ayrıca burada müşahede ettiği zamparalığa da değinmektedir.⁶¹

Potocki'nin Mısır'da üzerinde durduğu önemli bir husus dilenciliktir. Bir gün bir kadın açlıktan yeni ölmüş bir çocuğu Potocki'ye gösterir, birisi açlıktan bayılmak üzeredir, birisinin kolu yarısına kadar kesilmiştir. Bir başka gün Potocki kaldığı yerin penceresinden bunlara para sağlar ama bu, kötü bir sonuç getirir. Zira şehrin bütün dilencileri kaldığı otelin etrafına dolar. Potocki, Nil

⁵⁸ Potocki, *Podróż do Turcji i Egiptu*, 1849, s. 65-67; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 107-109.

⁵⁹ Potocki, *Podróż do Turcji i Egiptu*, 1849, s. 68-69; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 110-111.

⁶⁰ Potocki, *Podróż do Turcji i Egiptu*, 1849, s. 67-70; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 112-117.

⁶¹ Potocki, *Podróż do Turcji i Egiptu*, 1849, s. 70-74; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s.117-119.

Nehri'nin Mısır için önemine değinirken Nil'in taşmasından, gelgitlerinden bahseder: Nil Nehri'nin bu hareketi esnasında taşmayı seyretmek için her yer insan kaynamaktadır. İnsanlar Mısır'da çok açlık çekiyor ve hasadı bekliyordur. "Nil Nehri Mısırlıları besliyor, bu yüzden Nil'e duydukları saygıyı içeren batıl inançları anlamak gerek. Kadınlar çocuklarını bu suya batırıyor ve siyah kara kurbağası gibi çıkarıyorlar. Nil'in bereketinden elde edilenleri yörenin önde gelen beyleri İstanbul'a vergi olarak göndermeyip kendilerine saklıyorlar." diye bu konudaki gözlemlerini eklemektedir.⁶²

6 Eylül'deki mektubunda Mısır'da bulunuşlarına tesadüf eden ve Mekke'ye giden bir kervandan (Hac kervanı) söz etmektedir.⁶³ Şehirdeki birçok ekâbir, beyler, askerler, vs. bu kervanı karşılamıştır. Aktardığına göre Doğu'daki bu düzen II. Selim döneminden beri devam etmektedir. Kaplan derili kıyafetleriyle zırhlı askerlerden, yüzü ve başı örtülülerden, ciritçilerden vs. eski Arap geleneklerinden kaynaklı görenekler olarak bahseder. "Ophiophag" da denen "Mahwis" yani yılanla oynayan grubu ilginç bulur. Bunlar sürüngenlerden korkmamaktadır ve gösteri sergilemektedir. Develerin içinde "Mahmal" (kıymetli materyallerle süslenmiş çadır) taşıyan en önemlisidir. Söz edilen deveden sonra "Hz. Muhammed'in sancaktarları" dediği askerler kervanda yerini alır. Kervan seyyahın anlattığı üzere büyük bir ihtişamla yoluna gider. Bu yörenin idarecileri olan İbrahim ve Murad Beyler 1775 yılından beri Osmanlı hükümetinden Mısır'ı yönetme yetkisi almıştır.⁶⁴ Bu iki bey kervana sonraki menzile kadar eşlik ederler. Potocki mektubunda bu iki bey arasındaki hadiseleri de aktarır. Dediği üzere bu beyler servetlerinin büyük kısmını devenin hörgücünde saklamaktadır ve bu yüzden korumaları elbiselerinin altına zırh giymişlerdir. Bir ara iki bey arasındaki rekabet savaşa dönüşmüştür. Murad Bey'in tarafı daha güçlüdür, bunu gören İbrahim Bey, Murad Bey'i savaşa davet eder ve kazanan söz sahibi olacaktır. Murad Bey'in Kahire'nin biraz dışına gitmesini fırsat bilen İbrahim Bey şehrin kapsını kapatır ve savunmaya geçer. Şehirde asayiş bozulmuştur. İbrahim Bey etrafına 60-70 kişi toplar. Sonuçta Murad Bey büyük bir görkemle gelerek şehre hâkim olur.

Bundan sonraki aşamada Potocki piramitleri görmek için sabırsızlanmaktadır. Gize şehrinin üç mil uzakta olan piramitlere vardıklarında bunların yükseklikleri karşısında Potocki oldukça şaşırmıştır. Kelimeler şaşkınlığını ifadeye yetmez. Seyyahın dediği üzere her gelen yabancı, piramitlere bir şeyler yazmaktadır. Potocki'ye de bir başak sapı verilir ve kendisi piramidin üzerine şunu yazar:

"Gmachy te niewzruszone sam czas zamordowały" ⁶⁵

Sarsılmaz bu yapılar zamanın kendisini de öldürdü.

⁶² Potocki, *Podróż do Turcji i Egiptu*, 1849, s. 67-70; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 112-117.

⁶³ Potocki, *Podróż do Turcji i Egiptu*, 1849, s. 71-73; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 119-122.

⁶⁴ Rosset, Triaire, *Jan Potocki*, s. 99.

⁶⁵ Potocki, *Podróż do Turcji i Egiptu*, 1849, s. 76; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 130. Fransızcasında şöyledir: *Leur masse indestructible a fatigué le temps.*

Seyyah, asırlardır ayakta duran bu binalardan sadece çok az küçük parçaların kopması ve sapaşğlam durması karşısında etkilenmiştir. Aktardığı üzere büyük piramidin yanında küçükler vardır, bunlardan birinin eski Mısır hükümdarı Keops'un kızı tarafından yapıldığını belirtmektedir. Piramitten 300 adım sonra sfenksleri görür, en yüksek piramitten bakıldığında bütün Mısır insanın ayaklarının altındadır.

Görsel-III Jan Potocki'nin Mısır Seyahatinden Bir Gravür, Biblioteka Narodowa, G.23955/II. (polona.pl)

Potocki 8 Ekim'de Mısır'dan dönüş yolundadır. İskenderiye'de Fransız konsolos Jean-Baptiste Mure'in evinde konuk olur.⁶⁶ İskenderiye'nin zamanında İskender tarafından başkent yapılmak istenildiğinden, buraya Nil Nehri'nden kanal açıldığından ama bakılmadığı için kanalın dolduğundan bahseder. Ayrıca Mısır'daki yerli halk ile Araplar arasında anlaşmazlık olduğunu ekler.⁶⁷

13 Ekim'de Potocki "Masum" adlı Venedik gemisine biner ve Kasım ayında Venedik'tedir. Doğrusu geri döndüğü için çok mutludur. Son mektubunda Tunus'taki Fransız başkonsolosuna, İskenderiye'deki Fransız başkonsolosuna, Kahire'de evinde misafir olduğu Fransız tüccar Charles Magallon'a⁶⁸ teşekkür etmektedir.

⁶⁶ Rosset, Triaire, *Jan Potocki*, s. 99.

⁶⁷ Potocki, *Podróż do Turcyi i Egiptu*, 1849, s. 67-79; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 135-140.

⁶⁸ Rosset, Triaire, *Jan Potocki*, s. 98.

Seyahatname Üzerine Bir Okuma

Jan Potocki, seyahatnamesindeki mektuplarında İstanbul'a seyahat nedeni ni açıkça belirtmemektedir. Ancak yeni yerler görme merakının bu seyahatine önemli bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Kendisi çok yakın bağları bulunan annesine hitaben yazdığı mektuplarında yeni bir kültürel karşılaşma örneği olarak nitelendirilebilecek ve bu nedenle kendisine farklı gelen hususları detaylıca aktarmaktadır. İstanbul'un mahalle ve gece yaşamını, meyhane alemlerini, afyon içilen mekanları, eşcinselliğe dayalı ilişkileri, kerhaneleri dahi anlatır. Seyyah, İstanbul'un pek çok tarihi/turistik mekanını görse de daha ziyade merakını kesp eden İstanbul'un arka sokaklarını aktarmayı seçmiştir. Potocki, Sufi dervişlerin semahlarına şahitlik eder. Türklerin ağaçlara itinasını ve hayvanlara karşı insanca yaklaşımlarını över. Özellikle XIX. yüzyıl seyyahlarının büyük kısmında görülecek olan Osmanlı toplumunu küçümseyici ifadeler Potocki'de pek yoktur. İstanbul'un kenar mahallerinde şahit olduğu olaylarla ilgili Osmanlı toplumunu yargılayıcı bir üslup kullanmamaktadır. Seyahatnamede yerici ifadeler yer almamakla birlikte seyyah Doğu'ya has özelliklerini de katarak Osmanlı toplumunu ve kültürünü iyi ve kötü yönleriyle birlikte kayıt altına almayı seçmiştir. Esasında bu durum kendisinin henüz tanıştığı Osmanlı toplumunu ve yaşayış biçimlerini birçok açıdan anlatma fikriyle bağlantılıdır. Öbür taraftan seyahatname Doğu'ya has özelliklere yaptığı vurgularla diğer seyyahların anlatımlarına paralellik gösterir.

Peki bu anlatım bize neler göstermektedir? Esasında bir Batılı/Avrupalı asilzade olan Jan Potocki çoğu kere Avrupa'da/Batı'da olmayanı, kendi dünyasına yeni/farklı geleni betimler. Burada seyahatnamede seyyahın ne gördüğünden ziyade ne görmediğine, Osmanlı ile ilgili neyi göstermek istediğine dikkat etmek gerekir. Anlatımlarında henüz görsellerin çok kısıtlı düzeyde kullanılabildiği bir çağda bir Avrupalının, bir Polonyalının Doğu "Wschod/Orient" diye tabir ettiği başka bir dünyayı keşfini görmek mümkündür. Görmeyenlerin zihninde, gezdiği, şahit olduğu her şeyi canlandırmak istemektedir. Esasında seyyah, Osmanlı dünyasını gördüğü, aktarmak istediği kadarıyla aktarmakta ve şahit olduklarını, kendi gözlemlerini değerlendirmektedir. Bu nedenle de olağan hususlardan çok farklılıklara vurgu yapmaktadır. Anlatımlarında günlük normal yaşamdan fragmanlardan ziyade anormal ve enteresan olan hususlara daha çok yer vermesi de bundandır.

Potocki'nin *Türkiye ve Mısır'a Seyahat* adlı eseri ve diğer eserleri de pek çok kere basılmış, büyük ilgi uyandırmıştır. Bu ise seyahatımızın yazdıklarıyla Avrupa'nın ilgisini celp ettiğini işaret etmektedir.

Potocki'nin anlatımlarında normal yaşamın dışında aşırılıklara, istisnalara da vurgu vardır. İstanbul'un arka sokaklarına dalıp buradaki kanun dışı ve ahlak dışı hadiseleri gözlemlemesi ve genişçe aktarması bundandır. Anormal olarak gördüğü hususlar dışında, o dönemde Osmanlı coğrafyasına gelen diğer Polonyalı seyyahların ve aşağıda bahsedilen anlatılarındaki bazı hususlar Potocki'nin anlatımıyla örtüşmektedir. Seyyahların sahip olduğu kültürel ve dini öğelerin kendi bakış açılarını etkilediği gerçektir. Potocki'nin nazarında da kültürü, milleti, dini, yaşam biçimleri tamamen farklı bir toplum olarak Osmanlı Devleti ya

da Lehçe daha yaygın kullanımıyla “Türkiye”, Doğu’yu ve dahi İslam dünyasını temsil etmektedir. Diğer taraftan özellikle İstanbul’daki Türklerin yaşamı ile Mısır’daki toplulukların yaşam biçimlerindeki farklılıklara değinmesi ile Doğu geneli içerisindeki farklılıklara da işaret eder. Potocki, eserinde Osmanlı yetkilileriyle olan irtibatlarından hiç bahsetmemektedir. İstanbul’da kaldığı otelden söz etmemektedir. Bu dönemde İstanbul’da bulunan Polonyalılarla teması olmuş mudur, buna eserinde yer vermemektedir. Ancak o zamanlarda İstanbul’da bulunan yarı resmi Polonya maslahatgüzarı ve Polonya Oryantal Okulu çalışanlarıyla irtibatının olması kuvvetle muhtemeldir. İstanbul’da ziyaret ettiği tarihi mekanları da tek tek anlatmamaktadır. Yine bir eksiklik olarak Potocki’nin İstanbul’da hangi İslami/Osmanlı yapıları ziyaret ettiği de seyahatnamesinden öğrenilememektedir. Ancak bir Avrupalı olarak Osmanlıların eski Bizans ve Rum anıtlarına zarar verdiğiinden bahsetmesi manidardır.

Potocki’nin seyahatnamesinde, tanıştığı Doğu/Osmanlı kültürüne ve topluma dair kavram ve terimleri yer yer orijinal halleriyle kullandığı da görülmektedir. Bunlara örnek olarak liman, kaik (kayık), yasak, olmas, tiriyaqi, abdest, ulema, tekj(k)e (tekke), derwiz, mewlewi, mihrab, boghaz (boğaz), kiaszef (kaşif) gibi kelimeleri gösterebiliriz.

Seyahatnamesinin ortaya koyduğu üzere Potocki’nin daha ziyade Türk kültürünü ve İstanbul’u ve yemeklerini sevdiği her bakımdan anlaşılmaktadır. Mısır’da yaşadığı zorluklar, açlık, hastalık, güvenlik meseleleri, toplumsal yaşam farklılıkları ve fakirlere yaptığı vurgudan da bunu görmek mümkündür. Bu seyahat Potocki’nin Doğu’ya/Müslüman dünyasına ilk seyahatidir, Doğu’yla/Müslüman bir toplumla ilk tanışmasıdır. Daha sonra Kafkaslara ve Fas’a da gidecektir. Seyahatnamede Potocki dahil bu coğrafyadan gelip geçen birçok Avrupalının Fransız konsololarla temas kurması düşünüldüğünde, Fransa’nın Mısır ve civarında kurduğu konsolosluk ağıyla buradaki Avrupalı ziyaretçiler için irtibat noktası haline geldiği düşünülebilir.

Potocki’nin çağdaşı Avrupalı pek çok seyyahın farklı olarak Doğu’yu birkaç istisna dışında överek anlatması, toplumsal bazı olumsuz durumları yargılamayıp küçümsemeden aktarması seyahatnamesinde dikkat çeken hususlardandır. Aksine Doğu’yu, Osmanlı dünyasını ve değerlerini öğrenme gayretindedir ve ona saygı duyduğu görülmektedir. Potocki’nin genel itibarıyla Osmanlı kültüründeki genel tanımlamalara girmemeyi, anlatmamayı tercih ettiği söylenebilir. Osmanlı toplumsal yapısında gözlemlediği, ama Avrupa’da görmediği bazı alışkanlıklara ve yaşam biçimlerine anlatımlarında yer verirken sadece dikkatini çekene odaklandığı görülmektedir. Seyyah, her toplumun gerçeği olan etik dışı haller dışında kültürel farklılıkları eleştirmez. Potocki, eserinde bazı toplumsal olumsuz durumlara yer verse de bunları yargılamak, kınamak için değil kendisi için dikkat çekici geldiği için aktarmıştır. Eserinde olumsuzluklara vurgu yapması, başına gelen olağan hadiselerden ziyade olağanüstü hadiselerle yer vermeyi yeğlemesinden olmalıdır. Doğu’nun efsanelerinden, tarihi menkıbelerinden ve hikayelerinden birçok açıdan etkilendiği görülmektedir. Bu sebeplerdir ki pek çok Doğu hikayeciklerine imza atmıştır. *Hafız’ın Yolculuğu* adlı eserinde de

Zaragoza'da Bulunmuş El Yazması başlıklı yapıtında da Doğu'yu ve ona ait öğeleri nasıl tanıdığını ispatlamış gözükmektedir. Hatta dünyaca üne kavuşmasında Doğu'yu bu denli tanıyan, ondan esinlenen eserlerini kaleme almasının etkisi şüphe götürmez bir gerçektir.

Benzer tarihlerde Osmanlı topraklarında bulunup izlenimlerini kitaplaştıran bazı Polonyalılarla Jan Potocki'nin anlatımlarını küçük bir kıyasa tabi tutarsak; Polonya'nın taksimi öncesi İstanbul'a gönderilen son Polonya elçisi Franciszek Piotr Potocki'nin (1788-1792) sefaret heyetinde bulunan Stanisław Małachowski'nin *Żywod i pamiğtniki St. hr. Małachowskiego*, adıyla yayımlanan hatıratında esasında Osmanlı toplumsal yapısı ve gelenekleri bağlamında her iki seyyahın da genel itibarıyla pozitif anlamda bir yaklaşım sergilediği görülür.⁶⁹ Buna karşın Jan Potocki ile benzer tarihlerde eserlerini kaleme alan Chrzanowski ve Mikosza'nın anlatımlarında daha mesafeli bir yaklaşım vardır.⁷⁰ Osmanlı gelenekleri ve kültürel değerleri bu iki eserde de beğeni toplasa da dini öğeler ve bazı toplumsal alışkanlıklar hakkında önyargılar da yer yer görülmektedir. Dönemin zihniyet yapısına uygun olarak Doğu her zaman egzotik bir yaklaşımla resmedilmekteyse de İstanbul hayatı ve toplumuyla yakın ilişkiler kuran Polonyalı seyyahlarda birçok yerde tipik Avrupa zihni yaklaşımından ayrılmalar görülmektedir.

Sonuç olarak, bu makalede incelemeye alınan Potocki'nin Osmanlı İstanbul'unu ve Mısır'ı anlatımı, genç bir Polonyalı asilzadenin bazı açılardan alışılmış "Avrupa perspektifi dışında" Osmanlı dünyasını betimlemesi bakımından dikkate değerdir. Potocki'nin Osmanlıların değerlerini yargılayıp kınayarak nefretle karşılamaması (toplumsal bazı ahlaki çözümler haricinde) Osmanlı kültürü ve Türk tarihini tanıma merakı kendisini çağdaşlarından bir nebze daha ayırmaktadır. Bu anlamda esasında seyyahın ne niyetle Osmanlı dünyasına seyahate çıktığını göz önünde bulundurmamak yerinde olur. Zira Potocki, kendisinde uyandırdığı merakıyla Osmanlı coğrafyasına seyahate çıkmış ve mümkün mertebe onu tanımaya çalışmıştır. Bunu yapmadan önce birçok açıdan misafiri olduğu toplumu, kültürünü ve tarihini tanımış, bilgi edinmiş gözükmektedir. Bu ise kendisinin daha sonraki yaşamını etkileyecek ve adını günümüze taşıyacak eserlerini ortaya çıkarmasına hizmet etmiştir.

⁶⁹ Stanisław Małachowski, *Żywod i pamiętniki St. hr. Małachowskiego*, wyd. L.S., Kraków: Nakładem Juliusza Wildta Księgarza, 1853.

⁷⁰ Kajetan Chrzanowski, *Wiadomości o państwie tureckim*, Warszawa: Drukarnia Nadworna, 1786; Józef Mikosza, *Obserwacje polityczne państwa tureckiego*, Warszawa: Michał Gröll, 1787.

Abstract

Another World from Europe: Istanbul and Egypt in the Description of the Polish Traveler Jan Potocki (1784)

Travelogues that have contributed to the recognition of other societies in previous centuries had increased considerably in the 18th century. The travelogues of Polish travellers are also among the important sources that tell us in detail about the East and the West's view of the Ottoman world. A Polish nobleman Jan Potocki, compared with his contemporaries, conveys Istanbul and Egypt in many ways with different impressions. He appreciates the Ottoman culture and society in general with a few exceptions, in an attempt to have a good grasp of the cultural phenomena he faced with. Following his journey, he was later inspired by real Eastern tales when composing his new stories. Then *the Manuscript Found in Saragossa* and *the Journey of Hafiz*, which contain elements from the East, made him to gain world-wide reputation. This paper aims to examine Potocki's travel-book *Journey to Turkey and Egypt in 1784*, with an emphasis on his statements is subjected to evaluation as a travelogue instance.

Keywords: Jan Potocki, traveller, travelogue, Poland, the Ottoman Empire, Istanbul, Egypt

KAYNAKÇA

- AFYONCU, Erhan, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, İstanbul: Yeditepe Yay., 2016.
- ANDREASYAN, Hrand der, *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi 1608-1619*, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yay., 1964.
- Archeologia, Letteratura, Collesionismo, Atti del Convegno dedicato a Jan e Stanisław Kostka Potocki*, 17-18 aprile 2007, ed. Elżbieta Jastrzębowska, Monika Niewójt, Roma: Academia Pollacca delle Scienze, 2008.
- BYSTROŃ, Jan Stanisław, *Polacy w Ziemi Świętej, Syrii i Egipcie, 1147-1914*, Kraków: Nakł. Księgarni Geograficznej "Orbis" w Krakowie, 1930.
- CHRZANOWSKI, Kajetan, *Wiadomości o państwie tureckim*, Warszawa: Drukarnia Nadworna, 1786.
- COŞKUN, Menderes, "Seyahatnâme", *DİA*, C. 37, 2009, s. 13-16.
- CZAJKOWSKI, Michał, *Polonezköy'ün Kurucularından Çaykovski Mehmet Sadık Paşa'nın Osmanlı Anıları*, haz. Gülnar Kara, İstanbul: Kömen Yayınevi, 2016.
- DROHOJOWSKI, Józef, *Pielgrzymka x. Józefa Drohojowskiego, reformata do Ziemi Świętej, Egiptu, niektórych wschodnich i południowych krajów, odbyta w latach 1788, 89, 90 i 91*, C. 1., Vilnius: y.y., 1846.
- GORKOWSKI, Andrzej, *Relacja poselstwa Jaśnie Wielmożnego JMci Pana Stanisława Małachowskiego, wojewody poznańskiego traktatu karłowickiego, oraz różnych kommissyi po tym traktacie nastąpionych, ku ciekawości y pożytkowi obywatelów powtórne, z niektórymi z rękopism przydatkami, do druku podana, W Drukarni J. Królewskiej Mci y Rzeczypospolitey u XX*. Warszawa: Scholarum Piarum, 1778.

- Instrumentum traktatów pokoju zawartego między Majestatem Króla Polskiego a Cesarzem Tureckim z jednej strony przez Pana Małachowskiego Pośta Wielkiego i plenipotencjariusza, a z drugiej przez plenipotencjariuszów Partu Otomańskiej*, Kraków, 1699.
- KALINOWSKA, Izabela, *Between East and West, Polish and Russian Nineteenth-Century Travel to the Orient*, Rochester: Rochester University Press, 2004.
- KRAKOWSKI, Eduard, *Le Comte Jean Potocki*, Paris: Gallimard impr., 1963.
- ŁĄTKA, Jerzy S., *Słownik Polaków w Imperium Osmańskim i Republice Turcji*, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2005.
- MAŁACHOWSKI, Stanisław, *Żywot i pamiętniki St. hr. Małachowskiego*, wyd. L.S., Kraków: Nakładem Juliusza Wildta księgarza, 1853.
- MIKOSZA, Józef, *Obserwacje polityczne państwa tureckiego*, Warszawa: Michal Gröll, 1787.
- Orzeł i Półksiężyc, 600 Lat Polskiej Publicystyki Poświęconej Turcji*, ed. Dariusz Kołodziejczyk, Warszawa: Ministerstwo Spraw Zagranicznych, 2014.
- Podróże i poselstwa polskie do Turcji: a mianowicie: podróż E. Otwinowskiego 1557, Jędrzeja Taranowskiego komornika j. k. m. 1569 i poselstwo Piotra Zborowskiego 1568*, (ed), Józef, Ignacy Kraszewski, Kraków: Nakładem Wydawnictwa Biblioteki Naradowej, 1860.
- Poselstwo Rafała Leszczyńskiego do Turcji w 1700 roku: diariusze i inne materiały*, haz. Ilona Czamańska, Leszno: Urząd Miasta, 1998.
- POTOCKI, Jan, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, Varsovie, 1788.
- POTOCKI, Jan, *Podróż do Turcji i Egiptu*, Warszawa, 1789.
- POTOCKI, Jan, *Voyage dans l'Empire de Maroc, fait en l'année 1791. Suivi du Voyage de Hafez, récit oriental*, Varsovie: Dufour, 1792.
- POTOCKI, Jan, *Manuscrit trouvé à Saragosse (version de 1804)*.
- POTOCKI, Jan, *Podróż do Turcji i Egiptu*, Kraków: Drukarnia D. E. Friedleina, 1849.
- POTOCKI, Jan, *Podróże*, haz. Leszek Kukulski, Warszawa: Czytelnik, 1959.
- POTOCKI, Jan, *Zaragoza'da Bulunmuş El Yazması*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992.
- POTOCKI, Jan, *Le Voyage de Hafez: récit oriental [1792]*, Saint-Denis: Novetlé, 1995.
- POTOCKI, Jan, *Voyage en Turquie et en Égypte*, Clichy: Éd. du Jasmin, 1999.
- POTOCKI, Jan, *Manuscrit trouvé à Saragosse*, (versions de 1804 et de 1810), Louvain: Peeters, 2006 (édition en poche chez Garnier-Flammarion en 2008, 2 tomes)
- POTOCKI, Jan, *Hafiz'in Yolculuğu*, İstanbul: Yapı kredi Yay., 2016.
- PRZYBOŚ, Adam, ŻELEWSKI, Roman, *Dyplomaci w dawnych czasach, Relacje Staropolskie z XVI-XVIII Stulecia*, Kraków, Wydawnictwo Literackie, 1959.
- RACZYŃSKI, Edward, *Dziennik podróży do Turcji odbytej w roku MDCCCXIV*, Wrocław: Drukiem Grassa Bartha i Kompanii, 1821.

- RACZYŃSKI, Edward, *İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*, İstanbul: Tercüman Yay. 1980.
- RADZIWIŁŁ "Sierotka", Mikołaj Krzysztof, *Podróż do ziemi świętej Syrii i Egiptu, 1582-1584*, haz. Leszek Kukulski, Warszawa: Państw. Instytut Wydawniczy, 1962.
- ROSSET, François, Triaire, Dominique, (ed.) *Jean Potocki*, Louvain: Peeters, 2004.
- ROSSET, François, Triaire, Dominique, *Jan Potocki, Biografia*, Warszawa: W.A.B., 2006.
- ROSSET, François, Triaire, Dominique (ed.), *Manuscrit trouvé à Saragosse*, Paris: GF. Flammarion, 2008.
- REYCHMAN, Jan, *Podróżnicy Polscy na Bliskim Wschodzie w XIX w.*, Warszawa: Wiedza Powszechna, 1972.
- STAGL, Justin, *A History of Curiosity: The Theory of Travel 1550-1800*, Amsterdam: Harwood Academic Publishers, 1997.
- ŞİRİN, İbrahim, "Seyahatnamelerin Sosyal Bilimlerde Kullanım Değeri: Seyahatname Metodolojisi Geliştirmenin Zorunluğu", *Türk Yurdu* C. 33, sy. 310, Ankara 2013, s. 38-43.
- ÜÇEL AYBET, Gülgün, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İstanbul: İletişim Yay., 2003.
- Wielka Legacja Wojciecha Miaskowskiego do Turcji*, haz. Adam Przyboś, Warszawa, Kraków, PWN, 1985.
- YERASIMOS, Stefanos, *Les voyageurs dans l'Empire Ottoman (XIVe-XVIe siècles)*, Ankara: TTK Yay., 1991.
- ŻÓŁTOWSKA, Maria E., "Jan Potocki", *Polski Słownik Biograficzny*, C. XXVIII, Wrocław, 1984-1985, s. 36-42.